

تحلیل مبانی و مؤلفه‌های روحیه جهادی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

علی محمدیان^۱، رضا سرابی^۲ منصوره بکایی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۰۷

چکیده:

در منظومه فکری رهبری معظم انقلاب، جهاد با اقسام و انحاء گوناگون آن، نقش محوری در پیشرفت و اعتلای کشور دارد. در این میان، در اندیشه ایشان، داشتن روحیه جهادی، لازمه جهادگری در جهت تحقق آبادانی و عمران کشور دانسته شده و این مهم در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی نیز که به مثابه منشور انقلاب اسلامی در نقطه عطف چهل سالگی آن به شمار می‌رود، بازتاب و انعکاس یافته است. جستار حاضر نظر به اهمیت موضوع، در پژوهشی مسئله‌محور و با اتخاذ شیوه توصیفی-تحلیلی، با عنایت به اینکه از یک سو استخراج شاخصه‌های روحیه جهادی در آرای رهبری انقلاب به جهت تجارب ارزنده ایشان در مدیریت کلان کشور از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ و از دیگر سوی با توجه به اینکه معیار تعیین مؤلفه‌های روحیه جهادی از سوی ایشان به مثابه اسلام‌شناسی حاذق، معارف اصیل و معتبر دینی بوده است، ضمن استخراج شاخصه‌های روحیه جهادی، به تحلیل مبانی شرعی این شاخصه‌ها پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد مؤلفه‌های روحیه جهادی را می‌توان ضمن پنج محور کلی در بیانات معظم‌له مورد شناسایی قرار داد. این مؤلفه‌ها عبارتند از: خودباوری، اعتماد به نیروی جوان، تلاش بی‌وقفه و همه‌جانبه، سازماندهی نیروها و تشکیلات و در نهایت خلوص نیت و انجام امور در جهت تأمین رضای الهی.

واژگان اصلی:

روحیه جهادی، رهبری انقلاب، خودباوری، اعتماد به جوانان، تلاش، سازماندهی نیروها، رضای الهی.

^۱ . عضو هیئت علمی گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه بزرگمهر قاننات، قانن، ایران (نویسنده مسئول)

alimohamadian@buqaen.ac.ir

^۲ . دانش آموزانه کارشناسی ارشد دانشگاه فردوسی مشهد و مدرس مدعو دانشگاه بزرگمهر قاننات، خراسان جنوبی، ایران

^۳ . استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۱- بیان مسئله

در همه جوامع، بدون تردید مقوله جهاد در آموزه‌های دینی از جایگاه بسیار والایی برخوردار است. خداوند در قرآن در باب منزلت جهادگران می‌فرماید: «الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ ۗ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ» (توبه/۲۰). کسانی که ایمان آوردند و مهاجرت کردند و در راه خدا با مال و جانشان جهاد کردند، در نزد خداوند از درجه-ای والا برخوردارند و اینان همان رستگاران می‌باشند.

افزون بر آیات بسیاری که در باب جهاد وارد شده است (نساء/۹۵؛ عنکبوت/۶۹)، در میراث روایی نیز این فریضه از جایگاه برجسته‌ای برخوردار است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۸). حضرت امیر(ع) در وصف جهاد می‌فرماید: «جهاد دری از درهای بهشت است که خداوند آن را برای اولیای خاص خودش گشوده است. جهاد لباس تقوی، زره مستحکم خداوند و سپری استوار است» (نهج البلاغه/خطبه ۲۷).

شاید چنین پنداشته شود که جهاد در تفکر اسلامی، صرفاً در مبارزه و پیکار در میدان نبرد خلاصه می‌شود؛ لکن چنین نگره‌ای صحیح نبوده و در معارف دینی، جهاد دارای اقسام و انواع گوناگونی دانسته شده است. از باب نمونه مطابق با برخی از روایات معتبر، جهاد به یک اعتبار به جهاد اصغر و جهاد اکبر تقسیم شده است که مراد از جهاد اصغر پیکار و نبرد با دشمن خارجی بوده و مقصود از جهاد اکبر مبارزه با نفس آماره و ستیز با هوای نفس دانسته شده است (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۱۶۱).

مطابق همین معیار، مقام معظم رهبری نیز گستره مفهومی جهاد را بسیار وسیع قلمداد نموده و معتقدند که معیار جهاد، صرفاً شمشیر و میدان جنگ نیست؛ بلکه معیار جهاد همان است که امروز در زبان فارسی در کلمه «مبارزه» وجود دارد. مثلاً گفته می‌شود نویسنده مبارز، دانشجوی مبارز، جامعه مبارز و... (بیانات در آغاز درس خارج فقه، ۱۳۷۳/۰۶۲۰).

نظر به اهمیت جهاد در شریعت و تقسیم‌بندی‌های متنوعی که از آن دیده می‌شود، امروزه در لسان رهبر معظم انقلاب اسلامی، شاهد تعبیری از قبیل جهاد تبیین، جهاد فرهنگی، روحیه جهادی و... هستیم. از باب نمونه ایشان در جایی در باب اهمیت روحیه جهادی می‌فرمایند: «در هر بخشی از بخش‌های گوناگون صنعتی و فنی و علمی و تحقیقاتی که ما با روحیه‌ی جهادی وارد شدیم، پیش رفته‌ایم» (بیانات در دیدار کشاورزان، ۱۴/۱۰/۱۳۸۴).

در فرازی دیگر معظم‌له، وجود روحیه جهادی را موجب جهش و توسعه کشور قلمداد می‌نمایند:

«روحیه کار جهادی بدون توقع و بدون نام و نشان، بدون تظاهر، در کشور جهش ایجاد می‌کند... خود این کار بی توقع و کار جهادی، کشور را به راه می‌اندازد و پیش می‌برد» (بیانات در دیدار بسیجیان، ۰۵/۰۹/۱۴۰۱).

لذا نظر به اهمیت «روحیه جهادی» در اندیشه و منظومه فکری مقام معظم رهبری، جستار حاضر در صدد است، با مراجعه به بیانات ایشان از ابتدای دوران زمامداری تا زمان حاضر، به استخراج مؤلفه‌های روحیه جهادی از منظر معظم‌له پرداخته و در پرتو مراجعه به معارف دینی، مبانی شرعی این شاخصه‌ها را مورد شناسایی و تبیین قرار دهد. در باب ضرورت پژوهش باید گفت، نظر به مراتب فوق، از یک سو تبیین مؤلفه‌های روحیه جهادی در نگاه رهبری انقلاب از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چه اینکه ایشان به منزله رهبر حکیم و فرزانه جامعه، ضمن تأسی به آموزه‌های دینی، با شناخت جامعی که از رهگذر مدیریت کلان کشور در طول سالیان دراز کسب نموده‌اند، پیاده‌سازی تعالیم راهبردی شریعت را مدنظر قرار می‌دهند؛ و از دیگر سوی نظر به اینکه معیار و مبنای تعیین شاخصه‌های جهادی از سوی ایشان به عنوان اسلام‌شناس و دین‌پژوهی حاذق، معارف اصیل و معتبر دینی بوده است، استخراج مبانی شرعی چنین مؤلفه‌ها و شاخصه‌هایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار خواهد بود.

در باب شیوه پژوهش حاضر نیز باید گفت جستار حاضر مانند اغلب تحقیقات انجام شده در زمینه علوم اسلامی از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و با رجوع به مستندات و منابع کتابخانه‌ای و مراجعه به بیانات و سخنرانی‌های مقام معظم رهبری، از ابتدای زمامداری معظم‌له تاکنون، نگاشته شده است. همچنین از آنجا که در تحقیقات اسلامی و دینی، پردازش و تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده، از مهم‌ترین و اساسی‌ترین بخش‌های پژوهش به شمار می‌آید، پژوهش فرارو سعی کرده است ضمن استخراج و احصای دقیق مواضع بحث از خلال بیانات و آثار معظم‌له، به تفکیک هر یک از مقاصد بحث را، به صورت منظم و هدفمند ارائه نموده و به تحلیل دقیق آن بپردازد.

۲- پیشینه پژوهش

پس از جستجو در پایگاه‌های معتبر علمی، نتایجی به شرح ذیل به ترتیب جدیدترین مقالات نگاشته شده حاصل گردید:

۱- مهری در مقاله خود «بررسی مدیریت منابع انسانی با روحیه جهادی و ایثارگری در فرایند رشد و

توسعه کشور» (۱۴۰۱، صص ۸۴-۵۵)، با تأکید بر اینکه برای تحقق چشم‌انداز رشد و توسعه کشور باید به مدیریت منابع انسانی به عنوان مولد رشد و توسعه توجه ویژه شود، به بیان برخی از مؤلفه‌ها در این راستا از قبیل سیاست‌گذاری، اصلاح ساختار، دانش‌افزایی، تغییر نگرش، اصلاح رفتار، اصلاح فرهنگ، سبک مدیریت نوین و... پرداخته است.

۲- پورمحمودآبادی در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل نقش روحیه جهادی در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی در گفتمان مقام معظم رهبری (با محوریت بیانیه گام دوم)» (۱۴۰۰، صص ۳۱-۲۴)، ابتدا به تعریف جهاد پرداخته و سپس انواع جهاد از قبیل جهاد گفتاری، جهاد مسلحانه، جهاد عملی و... را تعریف نموده است. وی در ادامه به تعریف جهاد ابتدایی و جهاد دفاعی پرداخته و سپس ضرورت و اهمیت جهاد از دیدگاه مقام معظم رهبری را توضیح داده است. همانگونه که از عنوان مقاله مزبور پیداست، این پژوهش صرفاً به تحلیل نقش روحیه جهادی در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی پرداخته و متعرض بحث از مؤلفه‌های روحیه جهادی و نیز مبانی آن در آموزه‌های دینی نشده است.

۳- محمدی فاتح در پژوهشی با موضوع «نقش روحیه جهادی در واسطه‌گری دانش: مطالعه یکی از مراکز ساخت تجهیزات نظامی» (۱۳۹۹، صص ۱۰۶-۷۷) با بررسی میدانی و توزیع و جمع‌آوری پرسشنامه، ابعاد واسطه‌گری دانش و نگرش جهادی را در یکی از مراکز تولیدات نظامی-دفاعی مورد بررسی قرار داده است.

۴- میرمحمدی و همکاران در مقاله خود «نقش معنویت و روحیه جهادی در حوزه سیاست و اجتماع» (۱۳۹۹، صص ۶۴-۳۷)، با توضیح اینکه ایمان به خدا و اعتقاد راسخ در راه حق، عامل اصلی در تقویت روحیه جهادی به شمار می‌روند، معنویت و روحیه جهادی را مانند دو بال پیشرفت و حرکت تکاملی جامعه اسلامی معرفی می‌کنند.

۵- احمدی در نوشته‌ای با عنوان «روحیه جهادی، ویژگی‌ها و شاخصه‌ها» (روزنامه کیهان، تاریخ انتشار ۱۳۹۳/۳/۲۷)، به صورت گذرا و تیتروار، برخی از شاخصه‌های روحیه جهادی را، از منظر خود، از قبیل اخلاص، ایثار، توکل، وحدت در گفتار و رفتار و... نام برده است. در این یادداشت مبنای‌گزینش این امور ذکر نشده و نویسنده صرفاً این عوامل را بدون هیچ شرح و بسطی مورد اشاره قرار داده است. بنابراین در باب نوآوری مقاله حاضر می‌توان گفت، در حد جستجویی که در این

زمینه انجام شده است، هیچ پژوهشی که با موضوع مقاله حاضر همسویی و همپوشانی داشته باشد مشاهده نمی‌شود و از این حیث جستار فرارو دارای ابتکار و نوآوری در موضوع خود می‌باشد.

۳- اقسام جهاد در اسلام

مطابق آموزه‌های دینی جهاد بر دو قسم است: ۱- جهاد ابتدایی: مقصود از آن جهادی است که برای رفع موانع دعوت به اسلام انجام می‌شود و نیروهای اسلامی با صرف نظر از اینکه حمله‌ای از سوی دشمن شده باشد با هدف از بین بردن موانع تبلیغ دین اسلام و رفع موانع اسلام آوردن دیگر سرزمین‌ها و توسعه اسلام، هدایت کفار و برانداختن شرک و بت پرستی به جنگ و جهاد مشغول شوند؛ به دیگر بیان در حقیقت، هدف از این نوع جهاد کشور گشایی نیست، بلکه هدف دفاع از حقوق فطری ملت‌هایی است که به توسط قدرت‌های کفر و استکبار از خدا پرستی و توحید و عدالت محروم گشته‌اند.

۲. جهاد دفاعی: مقصود از این نوع جهاد آن است که از تجاوز دشمن دفاع و جلوگیری شود و انجام این جهاد زمانی می‌باشد که دشمنان به سرزمین‌های اسلامی حمله‌ور شوند و قصد احاطه سیاسی یا نظامی یا فرهنگی یا اقتصادی نسبت به آنان داشته باشد (علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۱۹، ص ۱۹؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۷-۸).

۴- تبیین مؤلفه‌های روحیه جهادی و مبانی آن

در ابتدا ذکر این نکته لازم است که مطابق بررسی و جستجوی تفصیلی صورت گرفته در بیانات مقام معظم رهبری، معظم‌له عمدتاً در دو موضع به تبیین مؤلفه‌های روحیه جهادی پرداخته‌اند. در یک مورد ایشان در دیدار با کشاورزان که این قشر را محور توسعه و استقلال غذایی ایران اسلامی معرفی می‌نمایند، به تبیین این ویژگی‌ها پرداخته‌اند و در مورد دیگر در جمع شرکت‌کنندگان در همایش ملی نخبگان فردا، به مثابه آینده‌سازان کشور، به تشریح برخی دیگر از مؤلفه‌های روحیه جهادی همت گمارده‌اند. نوشتار حاضر پس از تبیین مبانی هر یک از این شاخصه‌ها در منظومه معارف دینی، با مراجعه به بیانات متنوع رهبر انقلاب از ابتدای دوره زمامداری ایشان تا کنون، به ایضاح آرای مقام معظم رهبری در باب هر یک از این مقوله‌ها خواهد پرداخت.

۱-۴: خودباوری

یکی از مهمترین مؤلفه‌ها در ارتقا و پیشرفت هر کشوری، اعتماد به نفس آحاد آن کشور و نیز باور به این مهم است که در پرتو خودباوری و تلاش و مجاهدت توده‌ها و صنوف مختلف مردم در عرصه‌ها و ابعاد گوناگون، می‌توان به عزت و اقتدار دست یافت. یکی از اندیشمندان غربی در این زمینه معتقد است که اعتماد به نفس واقعی زاییده شغل افراد نمی‌باشد؛ بلکه اعتماد به نفس راستین، نتیجه باور قلبی و درونی انسان‌ها به توانایی‌ها و استعدادهایشان است؛ یعنی این باور که انسان قدرت و توانایی انجام بسیاری از کارها را دارا می‌باشد (دی‌آنجلس، ۱۳۸۴، ص ۲۱).

البته باید اذعان نمود قرن‌ها پیش از آنکه متفکران علوم گوناگون این مسائل را مطرح نمایند، در آموزه‌ها و تعالیم دینی به این مسئله توجه فراوان شده و معصومان (ع) با تأکید فراوان، مؤمنان را به توجه به گوهر وجودی خویش و خودباوری فرا خوانده‌اند. از باب نمونه امیرالمؤمنین (ع) در این زمینه می‌فرماید: «آگاه باشید که بهای وجودی شما چیزی جز بهشت و سعادت نیست؛ پس آن را جز به سعادت و بهشت مفروشید» (نهج البلاغه/ حکمت ۴۵۶).

در منطق دینی وجود انسان آن چنان گران‌قیمت است که حتی تمامی دنیای مادی در مقام موازنه با آن جایگاهی ندارد. این معنا در روایت دیگری از امام کاظم (ع) نیز مورد تأکید قرار گرفته است. آنجا که حضرت (ع) می‌فرماید: «شریف‌ترین مردمان، انسانی است که دنیا را ارزشی برای وجود خود به شمار نمی‌آورد. بدانید که ارزش وجودی شما قیمت و قدری جز بهشت ندارد؛ پس آن را ارزان مفروشید» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۱۹؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۱۵، ص ۵۹۳).

در توضیح کلام نورانی حضرت (ع) می‌توان اظهار داشت که خداوند موهبتی را در اختیار انسان قرار داده است که بسیار گرانسنگ و پرارزش می‌باشد و این سرمایه سترگ، روح و نفحه الهی و نفس شریف انسانی می‌باشد که خداوند به انسان ارزانی داشته است: «وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» (حجر/۲۹). این همان گوهر شریفی است که فرشتگان در برابر آن سجده نموده و به سبب آن، خداوند انسان را جایگزین خود در زمین نموده است: «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (بقره/۳۰).

امام باقر (ع) در تفسیر آیه شریفه مذکور (حجر/۲۹) فرموده است که خداوند در حضرت آدم ابوالبشر (ع) از روح خودش دمید و صورت آدم را برگزیده و بر سایر صورت‌ها و مخلوقات خود

تفضیل و برتری داد(کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۱۳۴؛ طبرسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۳۲۳).

یکی دیگر از مواضعی که در آن خداوند انسان‌ها را به ارزش وجودی خویشتن یا خودباوری توجه داده است، در آیه موسوم به کرامت است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (اسرا/۷۰). ما فرزندان آدم را گرامی داشته و تکریم نمودیم و ایشان را در خشکی و دریا استیلا و تفوق دادیم و آنان را از نعمت‌های پاکیزه روزی دادیم و ایشان را بر کثیری از مخلوقات خود برتری آشکار دادیم.

در توضیح بیشتر مطلب باید گفت مطابق آموزه‌های قرآنی، انسان از آن حیث که انسان است از نوعی کرامت ذاتی برخوردار است. مفسران مسلمان گستره معنایی آیه را شامل حال نوع بشر دانسته و تصریح کرده‌اند که مدلول آن تمامی انسان‌ها از آن حیث که انسان هستند را در بر می‌گیرد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۳، ص ۱۵۶).^۲ در تقریر این کرامت ذاتی برخی از متفکران مسلمان معتقدند که اگر آدمی مانند سایر مخلوقات، صرفاً از خاک آفریده می‌شد، کرامت در حق وی نمی‌توانست ذاتی باشد؛ لکن باید بدین نکته توجه داشت که انسان دارای اصل و فرعی است؛ و اگرچه فرع او بازگشت به خاک دارد؛ لکن اصل انسان به خداوند متعال و «الله» منتسب است (جوادی آملی، ۱۳۶۶ ش، ص ۶۲).

مقام معظم رهبری نیز با عنایت به آموزه‌های اصیل دینی فوق، امت اسلامی و مؤمنان را به خودباوری فراخوانده و در این زمینه یکی از فاکتورهای روحیه جهادی را اعتقاد به این که «ما می‌توانیم» بر شمرده‌اند (بیانات در دیدار با کشاورزان، به تاریخ ۱۴/۱۰/۱۳۸۴). ایشان همچنین در جای دیگری می‌فرمایند: «برای ملت ما هیچ عیدی بزرگتر از این عید نیست که انسان احساس کند جوان‌هایش به خودشان اعتماد دارند. اعتقاد دارند. باور دارند که می‌توانند کارهای بزرگ را انجام بدهند و این عزم

^۱ مطابق آموزه‌های قرآن دو نوع کرامت برای انسان می‌توان برشمرد: نخست کرامت ذاتی که موضوع آن انسان بما هو انسان بوده و از این حیث فرقی بین نژاد، رنگ، مذهب، زبان و دین افراد وجود ندارد؛ و دیگری کرامت اکتسابی مانند تقرب به خداوند متعال که با تلاش و مجاهدت خود انسان تحصیل می‌شود. به‌طور کلی کمالاتی که انسان در پرتو ایمان و اعمال صالح اختیاری خود به دست می‌آورد در این دسته قرار می‌گیرند. آیه هفتاد سوره اسراء که ذکر آن پیشتر گذشت مبین نوع اول کرامت و آیاتی از قبیل «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ» (حجرات/۱۳) از نوع دوم به شمار می‌روند.

^۲ «أن المراد بالآية بيان حال لعامة البشر مع الغض عما يختص بعضهم من الكرامة الخاصة الإلهية والقرب والفضيلة الروحية المحضة...».

راسخ را پیدا می‌کنند که این کار را انجام بدهند» (بیانات در دیدار مسئولان سازمان انرژی اتمی و کارشناسان هسته‌ای، ۲۵/۰۳/۱۳۸۵).

معظم‌له در فرازی دیگر با تأکید بر اینکه بایسته است در تعلیم و تربیت کودکان، از همان ابتدا آنان را دارای اعتماد به نفس و باور به هویت خود بار بیاوریم، در آسیب‌شناسی عدم اعتماد به نفس بیان داشته‌اند که مع‌الاسف این نگاه تحقیرآمیز به خود، هنوز در کشور ما از بین نرفته و همچنان در میان برخی از افراد، نگاه نیازمندانه به غرب وجود دارد. این تلقی، یک بیماری و آفت بوده و نوعی فرهنگ کاملاً انحرافی تلقی می‌شود که نمونه آن در ترجیح کالای خارجی بر نمونه داخلی مشاهده می‌شود؛ حال آنکه ای بسا جنس مشابه داخلی، از نظر کیفیت نیز بهتر باشد (بیانات در دیدار معلمان و اساتید دانشگاه‌های خراسان شمالی، ۲۰/۰۷/۱۳۹۱).

۲-۴: اعتماد به جوانان

جوانی به منزله فصل پر بار و شورانگیز زیست آدمی تلقی شده و مظهر نشاط و سازندگی می‌باشد. اگر شور و هیجان این دوره از زندگی، با شعور و آگاهی دینی و سلاح توکل و ایمان به خداوند متعال همراه شود، خوشبختی و سعادت جامعه نیز از این رهگذر قابل تأمین خواهد بود. دین مبین اسلام به مثابه کامل‌ترین مکتب و آیین الهی و منبع پویاترین معارف دینی، همواره بیشترین توصیه‌ها را در مورد نسل جوان داشته است. در حدیثی از امام صادق (ع) وارد شده است که: «به جوانان توجه نمائید؛ زیرا ایشان با سرعت بیشتر به امور نیکو روی می‌آورند» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۹۳؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۶، ص ۱۸۷). ابن‌ابی‌الحدید در شرح نهج‌البلاغه از امیر مؤمنان (ع) نقل می‌کند که هرگاه محتاج به مشورت شدی، از جوانان کمک بگیر؛ زیرا ایشان ذهنی پویاتر و حدسی سریع‌تر دارند (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴، ج ۲۰، ص ۳۳۷).^۱

استفاده از نیرو و ظرفیت جوانان و اعتماد به ایشان، در سیره پیامبر گرامی اسلام (ص) نیز به خوبی قابل مشاهده است. به شهادت تاریخ نخستین و پرتعدادترین اسلام‌آوردگان، از میان جوانان بوده‌اند

^۱ «إِذَا احْتَجَّتْ إِلَى الْمَسُورَةِ فِي أَمْرِ قَدْ طَرَأَ عَلَيْكَ، فَاسْتَبِدِّهِ بِبِدَايَةِ الشَّبَانِ، فَإِنَّهُمْ أَحَدٌ أَذْهَانًا وَ أَسْرَعُ حُدْسًا، ثُمَّ رُدَّهُ بَعْدَ ذَلِكَ إِلَى رَأْيِ الْكُهُولِ وَ الشُّبُوحِ لِيَسْتَعْقِبُوهُ وَ يُحْسِنُوا الْإِخْتِيَارَ لَهُ...».

و پیامبر گرامی اسلام(ص) همواره بر تربیت و بها دادن به این قشر تأکید داشتند. از باب نمونه حضرت(ع) جوانی به نام «عتاب بن آسید» را که صرفاً بیست و یک سال سن داشت، به فرمانداری مکه گماشته و به وی اجازه دادند که در جایگاه امامت جماعت قرار بگیرند. پس از اینکه حضرت(ع) چنین جایگاه رفیعی را به وی عطا کردند، با احتمال اینکه ممکن است مردم به چنین انتصابی اعتراض کنند، فرمودند: «کسی از شما با وی به جهت جوانی و سن کم، مخالفت نکند؛ زیرا هرکس از نظر سن بزرگتر باشد لزوماً داناتر نیست...»(حلی، ۱۴۲۷، ج ۳، ص ۵۹؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۵۴۹).^۱

مقام معظم رهبری نیز با تاسی به سیره پیامبر گرامی اسلام(ص) و اهل بیت ایشان(علیهم‌السلام)، نگاه برجسته و ویژه‌ای به جوانان دارند که این نگاه در خلال بیانات ایشان نمود شایانی یافته است. از باب نمونه معظم‌له در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، در موارد متعددی از واژگان «جوان و جوانان» استفاده کرده و با بسامد بسیار بالایی که شاید بیشترین کلیدواژه در بیانات ایشان است، این قشر را مورد خطاب قرار داده‌اند. معظم‌له در ابتدای این بیانیه این چنین جوانان را مخاطب قرار می‌دهند: «اینک در آغاز فصل جدیدی از زندگی جمهوری اسلامی، این بنده ناچیز مایلم با جوانان عزیزم، نسلی که پا به میدان عمل می‌گذارد تا بخش دیگری از جهاد بزرگ برای ساختن ایران اسلامی بزرگ را آغاز کند، سخن بگویم...». ایشان در همین بیانیه درخشان، یکی از برکات جمهوری اسلامی ایران را تحقق این امر می‌دانند که: «جوانان را میدان‌دار اصلی حوادث و وارد عرصه مدیریت کرد؛ و روحیه و باور «ما می‌توانیم» را به همگان منتقل کرد». ایشان در ادامه جوانان را محور تحقق نظام پیشرفته اسلامی قلمداد کرده و چنین اظهار می‌دارند: «مدیران جوان، کارگزاران جوان، اندیشمندان جوان، فعالان جوان، در همه میدانهای سیاسی و اقتصادی و فرهنگی و بین‌المللی و نیز در عرصه‌های دین و اخلاق و معنویت و عدالت، باید شانه‌های خود را به زیر بار مسئولیت دهند، از تجربه‌ها و عبرت‌های گذشته بهره گیرند، نگاه انقلابی و روحیه انقلابی و عمل جهادی را به کار بندند و ایران عزیز را الگوی کامل

^۱ «وَلَى رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) عَتَابُ بْنُ أَسِيدٍ وَ عُمَرُ بْنُ إِحْدَى وَ عَشْرُونَ سَنَةً أَمَرَ مَكَّةَ وَ أَمْرَهُ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) أَنْ يُصَلِّيَ بِالنَّاسِ وَ هُوَ أَوَّلُ أَمِيرٍ صَلَّى بِمَكَّةَ بَعْدَ الْفَتْحِ جَمَاعَةً. ثُمَّ الْتَفَتَ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) لَهُ قَائِلًا: يَا عَتَابُ! تَدْرِي عَلَى مَنْ اسْتَعْمَلْتُكَ؟! اسْتَعْمَلْتُكَ عَلَى أَهْلِ اللَّهِ. عَزَّ وَجَلَّ، وَلَوْ أَعْلَمْتُهُمْ خَيْرًا مِنْكَ اسْتَعْمَلْتُهُ عَلَيْهِمْ. وَ كَتَبَ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ: لَا يَحْتَجُّ مُحْتَجٌّ مِنْكُمْ فِي مُخَالَفَتِهِ بِصَغَرِ سِنِهِ فَلَيْسَ الْأَكْبَرُ هُوَ الْأَفْضَلُ...».

نظام پیشرفته اسلامی بسازند» (بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران، ۲۲/۱۱/۱۳۹۷).

معظم‌له در مواضع متعدد دیگری نیز بر لزوم استفاده از ظرفیت نیروی جوان تأکید بسیار نموده‌اند. از باب نمونه ایشان در ضمن یک سخنرانی، جوانان را پیشران حرکت انقلاب دانسته‌اند (بیانات در دیدار بسیجیان، ۰۳/۰۹/۱۳۹۵). همچنین معظم‌له در ضمن یک سخنرانی با گروهی از جوانان، روش عملی خود را نیز استفاده از نیروی جوان معرفی کرده و با یادآوری این نکته که از همان اوایل انقلاب، در اموری که در حیطه اختیار ایشان بوده، به جوانان مسئولیت می‌داده‌اند، در مقام بیان تجربه خود چنین اظهار می‌دارند که نتیجه اعتماد به جوانان انجام بهتر و مسئولانه‌تر کار، تسریع در روند امور و نیز بروز ابتکار و خلاقیت می‌باشد (بیانات در دیدار جمعی از جوانان، ۰۷/۰۲/۱۳۷۷).

همچنین ایشان در مقام بیان واقعیت‌های تاریخی صدر اسلام، درخشش حضرت امیر (ع) در دوره جوانی را، واقعیتی مسلم و الگوی ماندگاری می‌دانند که تمامی جوانان کشور می‌توانند آن را الگو و سرمشق خود قرار دهند. ایشان در توضیح این سخن خود چنین می‌افزایند که حضرت امیر در دوره جوانی در مکه، یک جوان فعال و پیشگام بودند که در تمامی عرصه‌ها، موانع بزرگی را از سر راه پیامبر برمی‌داشتند. به عنوان مثال حضرت (ع) با فداکاری، امکان هجرت پیامبر گرامی اسلام (ص) را به مدینه فراهم آوردند. در نگاه مقام معظم رهبری، حضرت (ع) در زمینه مسائل اجتماعی نیز یک جوان پیشرفته به تمام معنا بودند و پیامبر اسلام (ص) نه تنها از ایشان، بلکه در دوران حکومت خود، از دیگر عناصر و نیروهای جوان نیز نهایت استفاده را می‌کرده‌اند. ایشان ضمن بیان یک مثال تاریخی دیگر (اعطای فرماندهی سپاه در جهاد با امپراتوری روم به اسامه‌بن زید) و تأکید بر اینکه همه اصحاب بزرگ و سرداران سابقه‌دار پیامبر در آن سپاه عضو بودند، بر این نکته انگشت تأکید می‌گذارند که: «امروز ما در کشور «اسامه‌بن زید»‌های فراوانی داریم؛ جمعیت انبوهی از این مجموعه‌ها داریم که حاضرند در همه میدان‌های فعال و در هر صحنه و عرصه‌ای که برای آنها برنامه‌ریزی شود و امکان داده شود شرکت کنند. این موقعیت بسیار مهمی برای کشور ماست» (بیانات در دیدار با جوانان در مصلای بزرگ تهران، ۰۱/۰۲/۱۳۷۹). در نهایت می‌توان گفت با ملاحظه تمامی این جوانب است که در منظومه فکری معظم‌له، «اعتماد به جوانان»، از مؤلفه‌های برجسته «روحیه جهادی» شمرده شده است (بیانات در دیدار کشاورزان، ۱۴/۱۰/۱۳۸۴).

۳-۴: تلاش بی‌وقفه و همه‌جانبه

بی‌گمان کار جوهر آدمی تلقی شده و با کار کردن است که استعدادها و ظرفیت‌های وجودی انسان شکوفا می‌گردد. امروزه بر کسی پوشیده نیست که آدمی برای نیل به سعادت و آسایش، نیازمند تهیه و فراهم نمودن امکانات و برطرف نمودن مشکلات و چالش‌هایی است که در این راه وجود دارد و این موارد صرفاً با تلاش و کوشش حاصل می‌شود.

البته گاه ممکن است چنین تصور شود که اسلام صرفاً دین عبادت بوده و برای زندگی اجتماعی انسان فاقد برنامه جامع است؛ لکن تأمل در متون اسلامی به خوبی بیانگر این است که در معارف دینی به میزانی بر ارزش کار و اهمیت تلاش تأکید شده که در کمتر آیین و مکتبی مشاهده می‌شود. برای مثال خداوند در قرآن در وصف گروهی از مؤمنان می‌فرماید: «وَأَخْرَوْنَ يُضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاَخْرَوْنَ يَقْتُلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (مزل/۲۰) گروهی از مؤمنان برای کسب روزی و در پی فضل الهی، در زمین به مسافرت می‌پردازند و گروهی در راه خدا جهاد می‌کنند.

همانگونه که مشاهده می‌شود در آیه شریفه مزبور، تلاش برای زندگی، در کنار جهاد در راه خدا قرار داده شده است و این نشان می‌دهد که در آموزه‌های قرآنی، کار و کوشش از اهمیت زیادی برخوردار است (مراغی، بی تا، ج ۲۹، ص ۱۲۰؛ قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۱۰، ص ۲۷۴). در توجیه چنین نگاهی می‌توان گفت یک ملت فقیر و محتاج به بیگانگان، هرگز نخواهد توانست عظمت و سربلندی به دست آورد و لذا در یک معنا، جهاد اقتصادی در واقع بخشی از جهاد با دشمن محسوب می‌شود.

در آیه دیگری خداوند با خطاب قرار دادن آدمیان می‌فرماید: «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا» (هود/۶۱). خداوند شما را از زمین و خاک آفریده و آبادی آن را به شما واگذار نمود.

باید گفت فارغ از معنای مذمومی که واژه استعمار در ادبیات سیاسی کنونی یافته است (مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۴، ص ۲۴۴)، و غالباً به معنای استیلای قدرت‌های جهانی بر ملت‌های ضعیف و غارت سرمایه‌های آنان به کار می‌رود (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۹، ص ۲۵۵). این لغت در اصل، به معنای طلب عمران و آبادانی است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۶۰۴؛ فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۳۷). مفسران تأکید کرده‌اند که در آیه مزبور آبادسازی زمین یکی از مأموریت‌هایی قلمداد شده که خداوند به انسانها واگذار کرده است (آلوسی، ج ۶، ص ۲۸۶؛ ابن عاشور، ج ۱۱، ص ۲۸۷) و بدیهی است که هرگونه عمران و آبادانی، جز

در سایه تلاش و کوشش بی‌وقفه امکان‌پذیر نخواهد بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۱۴۹). این معنا در روایات اهل بیت (ع) نیز بازتاب فراوان یافته است. از باب نمونه در ضمن یکی از روایات آمده است که خداوند به حضرت داوود (ع) فرمود که تو بنده خوبی هستی، اگر از بیت‌المال ارتزاق نمی‌کردی و برای تأمین معاش دست به کار و تلاش می‌زدی (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۷۴؛ ابن‌بابویه، ج ۳، ص ۱۶۲). مطابق روایتی دیگر، هنگامی که فردی امام باقر (ع) را مشاهده کرد که در گرمای طاقت‌فرسا، به سختی کار می‌نمودند، نزد ایشان رفته و پرسیدند که اگر در این حالت مرگ شما فرا برسد، چه می‌کنید؟ حضرت فرمودند: «بسی شادمان خواهم بود که در اطاعت و عبادت خدا بوده و با تلاش و زحمت، زندگی خود و خانواده‌ام را تأمین می‌کنم» (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۳۲۵). با مراجعه به بیانات مقام معظم رهبری نیز مشاهده می‌شود که اهتمام به مسئله تلاش و کوشش، به عنوان یکی از لوازم و ضرورت‌های بسیار مهم در چشم‌انداز توسعه و تعالی کشور، به کرات مورد توجه رهبر معظم انقلاب بوده است.

ایشان در ضمن یک سخنرانی چنین می‌فرمایند: «یک مطالبه معنوی هم وجود دارد و آن شأن کارگر است. اهمیت به تلاش و فعالیت کارگر است؛ فهمیده بشود که این یک جهاد است... کارگر در پشت دستگاه، یا در حین طراحی و نقشه‌پردازی، یا در کار در مزرعه، یا در هر نقطه‌ای که کار تولید می‌شود و محصولی به وجود می‌آید، باید احساس کند و بداند که یک عمل بزرگ را، یک ارزش را دارد به وجود می‌آورد... بین این نگاه و نگاه دنیای مادی خیلی فاصله است... این نگاه کارگر را یک مجاهد فی سبیل‌الله می‌داند؛ برای کاری که او انجام می‌دهد، فراتر از همه اجرهای مادی، یک اجر الهی، یک ارزش الهی، یک پاداش الهی در نظر می‌گیرد» (بیانات در دیدار کارگران نمونه سراسر کشور، ۰۸/۰۲/۱۳۸۹).

همچنین معظم‌له به مسئولان نظام گوشزد می‌نماید که: «هرچه بتوانید فرهنگ کار و تلاش و حضور در عرصه کار و سنگر کار را گسترش بدهید، خیلی خوب است. این به حرکت جامعه و نشاط جامعه کمک خواهد کرد» (بیانات در دیدار جمعی از مسئولان نظام جمهوری اسلامی، ۱۶/۰۱/۱۳۸۹). ایشان ضمن توجه دادن به این مهم که نگاه دین و نگاه اسلام و نگاه قرآنی به انسان این است که انسان باید تلاش کند؛ تلاشی که با نظم، با برنامه‌ریزی و بی‌وقفه باشد تا بتواند به نتایج

برسد (بیانات در دیدار دانشجویان، ۰۷/۰۷/۱۳۸۷)، بر این نکته مهم انگشت تأکید می‌نهند که: «جهاد فقط در میدان جنگ نیست، در میدان علم هم مثل بقیه میدان زندگی، جهاد لازم است. جهاد یعنی تلاش بی‌وقفه، همراه با خطرپذیری و پیشرفت و امید به آینده» (بیانات در دیدار نخبگان علمی و اساتید دانشگاه‌ها، ۰۳/۰۷/۱۳۸۷).

ایشان با نكوهش خمودی و عدم فعالیت و تلاش، به این سنت الهی اشاره می‌نمایند که خداوند نصرتش را به آدم‌های تنبل و بی‌مجاهدت نمی‌دهد و خداوند از انسان‌های بیکاره و تنبل و بی‌خیال و لابلالی حمایت نمی‌کند؛ ولو مؤمن باشند (بیانات در دیدار جمعی از ایشارگران و خانواده‌های شهدای استان کرمان، ۱۲/۰۲/۱۳۸۴). لذا با عنایت به این امر تأکید می‌ورزند که: «درسی که ما باید بگیریم این است که بدانیم علاج همه دردهای یک ملت، تلاش و کار است» (بیانات در دیدار مردم استان سمنان، ۱۷/۰۸/۱۳۸۵).

رهبر انقلاب همچنین با انتقاد از برخی ارگان‌ها که وظایف خود را به درستی انجام نمی‌دهند، بر این امر تأکید می‌ورزند که: «کار جهادی و روحیه جهادی ضدّ تنبلی است، ضدّ بی‌تفاوتی است، کار امروز را به فردا انداختن است. ما با بعضی از بخش‌های گوناگون مواجه می‌شویم که یک کاری را بنا است انجام بدهند، تصدیق هم می‌کنند، تأیید هم می‌کنند، حتی استقبال هم می‌کنند اما امروز که باید انجام بدهند، به فردا می‌اندازند که فردا هم باز یک فردای دیگری دارد؛ بنده گاهی به آنها می‌گویم، تذکر می‌دهم که فلان مطلبی را که ما شش ماه قبل گفتیم، شما هم به فلان مأمورتان دستور کتبی دادید، او هم مثلاً به یکی دیگر توصیه کرده اما شش ماه گذشته است، هیچ حرکتی انجام نگرفته است؛ به خاطر این است که کار را جهادی دنبال نمی‌کنند. کار را در همه‌ی عرصه‌ها جهادی دنبال کنید (بیانات در دیدار مجمع عالی فرماندهان سپاه، ۱۰/۰۷/۱۳۹۸).

معظم‌له در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی نیز مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور را نیروی انسانی مستعد و کارآمدی معرفی می‌نمایند که با روحیه انقلابی رشد کرده و آماده تلاش جهادی برای کشور هستند. لذا با عنایت به اهمیت شایان کوشش و تلاش شبانه‌روزی در اعتلای کشور، یکی دیگر از مؤلفه‌های روحیه جهادی در نزد رهبر انقلاب کار و تلاش خستگی‌ناپذیر و استفاده از همه ظرفیت‌های وجودی و ذهنی می‌باشد (بیانات در دیدار کشاورزان، ۱۴/۱۰/۱۳۸۴).

۴-۴: سازماندهی نیروها

شاید در نگاه اول پنداشته شود مباحث مرتبط با سازماندهی نیروها و نیز تنظیم وظایف و مسئولیت‌های افرادی که به نوعی در سازمان ایفای نقش می‌کنند، از مفاهیمی است که در دوران جدید ایجاد شده و نمی‌توان برای آن عقبه و پیشینه‌ای در متون اسلامی و دینی پیدا نمود. لکن از تأمل در برخی متون دینی، بنظر می‌رسد که امکان ردیابی ریشه‌های این مفهوم در معارف دینی وجود دارد.

سازماندهی را به فرایند بازآرایی و تنظیم اجزای مرتبط با یک مجموعه تعریف کرده‌اند. لذا می‌توان گفت سازماندهی فرایندی است که طی آن با تقسیم کار میان افراد و گروه‌های کاری و ایجاد هماهنگی میان آنها، برای کسب اهداف تلاش می‌شود (رضائیان، ۱۳۸۶، ص ۲۷۳).

خداوند در قرآن نظم و سازماندهی نیروها در میدان جهاد را، از شاخصه‌های پسندیده و ارزشمند در تحقق روحیه جهادی معرفی می‌نماید: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بَنِيَانٌ مَرْصُوصٌ» (صف/۴). خداوند آن دسته از مؤمنان را که در راه دفاع از دین او در صف جهاد با کفار، به منزله بنیان و سدّی آهنین، یکدست و پایدار می‌باشند، دوست می‌دارد.

شیخ مفید در ارشاد نقل می‌کند که حضرت علی (ع) در جنگ صفین، آن زمان که قصد داشت یاران خود را برای نبرد آماده سازد، با خواندن آیه مزبور، به ایشان توصیه نمود که صفوف نبرد را مانند یک بنای استوار، مستحکم بسازید. مجاهدانی که دارای زره هستند در جلوی سپاه و افرادی که فاقد زره هستند عقب‌تر قرار گیرند. در نبرد به کثرت نیروی دشمن ننگرید تا قلبتان قوی و روحتان در آرامش باشد (مفید، ۱۴۱۳۱، ج ۱، ص ۲۶۵؛ مجلسی، ۱۳۶۸، ج ۳۲، ص ۵۶۶).

طبرسی در مجمع‌البیان مراد از آیه را نبرد منظم و سازمان‌دهی شده با دشمن می‌داند (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۹، ص ۴۱۸). در تفسیر نمونه در ذیل آیه مزبور آمده است که از مهمترین عوامل پیروزی در مقابل دشمنان، حفظ وحدت و انسجام صفوف نبرد است. البته این مسئله اختصاص به نبرد نظامی نداشته و در سایر عرصه‌ها مانند نبرد اقتصادی و سیاسی نیز جاری است. تعبیر «بُنیان مَرْصُوصٌ» از تعابیر شگفت در این زمینه است. توضیح آنکه در یک بنا یا سد بزرگ، هر یک از اجزاء دارای یک نقش می‌باشند؛ لکن این نقش صرفاً در صورتی کارگر می‌افتد که هیچگونه شکاف و رخنه‌ای در بین آنها نباشد و چنان متحد شوند که گویا یک واحد بیشتر نمی‌باشند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۴، ص ۶۳).

مقام معظم رهبری نیز در خلال بیانات خویش به اهمیت سازمان و مدیریت و بسیج نیروها تأکید فراوان داشته‌اند. برای مثال ایشان در ضمن یک سخنرانی، با اشاره به این مهم که در مجموعه یک سازمان، فرماندهی و سازمان، با یکدیگر ارتباط مستحکم دارند، چنین بیان می‌دارند: «در مجموعه‌های نظامی، آن چیزی که فرماندهی را به معنای واقعی کارآمد می‌کند، سازماندهی درست و مستحکم و روان و کامل و زنده و پویاست. این دو (سازمان‌دهی و فرمان‌دهی)، وقتی با هم همراه شد، آنگاه ما سازماندهی زنده و فعال و روان و دور از زواید، با یک فرماندهی قوی و کارآمد خواهیم داشت. آن وقت، آن مجموعه، مجموعه‌یی خواهد بود که قطعاً کارایی خواهد داشت و کارآمد خواهد بود (بیانات در دیدار فرماندهان نظامی و انتظامی، ۱۳۳۹/۱۰/۲۲).

ایشان در جمع دیگری، نظر به اهمیت سازمان، بر این مطالب تصریح می‌نمایند که بخشی از قانون اساسی که مربوط به تشکیلات اداره حکومت و دولت است ناقص می‌باشد؛ یعنی بخشی که مربوط به سازماندهی نیروها برای اداره کشور و به کار گرفتن امکانات کشور برای رسیدن به آن هدف‌ها است، و علت نقص در این بخش نیز عدم تجربه حکومت و مُلک‌داری می‌باشد (بیانات در خطبه‌های نماز جمعه، ۱۳۳۸/۰۲/۰۸).

از نظر معظم‌له هنگامی که سازمان‌دهی اصولی در یک مجموعه برقرار باشد، آن مجموعه خواهد توانست طعم پیروزی و موفقیت را بچشد و در این زمینه کیفیت بر کمیت غلبه دارد: «تیپ را همواره با سازماندهی در نظر بگیرید، نه با عده و جمعیتش. ممکن است شما ده هزار نفر آدم رزمنده داشته باشید، اما یک لشکر نداشته باشید؛ در حالی که اگر شما بخواهید یک لشکر هم تعیین کنید، همان ده هزار نفر خواهد شد. چه‌طور میشود که شما ده هزار نفر رزمنده داشته باشید، اما یک لشکر نداشته باشید؟ این که این ده هزار رزمنده، سازماندهی نشده باشند. وقتی سازماندهی نشد، پس دیگر یک لشکر نیست. ده هزار رزمنده که هیچ، اگر صد هزار رزمنده هم سازماندهی نشده باشند، هیچ وقت کار یک لشکر را که ده هزار نفر آدم سازماندهی شده است، نمیکنند. سازماندهی در جنگ، نقش بسیار مؤثری دارد، که از نقش افراد و نیروی انسانی کمتر نیست. پس، سازماندهی را محکم کنید» (بیانات در دیدار روحانیون تیپ مستقل ۸۳ امام جعفر صادق (ع)، ۱۳۷۰/۰۹/۱۱).

ایشان در فراز دیگری تأکید می‌نمایند که تقویت نیروهای مسلح صرفاً با افزایش تجهیزات رزمی و

دفاعی نیست؛ بلکه تجهیزات بخشی از کار بوده و مؤلفه‌هایی مانند سازمان‌دهی نیز در این زمینه از اهمیت برخوردار است (بیانات در دیدار فرماندهان نیروی هوایی و پدافند هوایی ارتش، ۱۹/۱۱/۱۳۹۹). هم‌چنین رهبر انقلاب در دیدار با جمعی از نیروهای ارتش، یکی از نقاط قوت و شاخصه‌های ارتش جمهوری اسلامی ایران را این نکته دانستند که ارتش توانست تحولی در سازمان‌دهی نیروهای خود ایجاد نماید: «در همه میدانها ارتش جان‌فشانی کرد... در هشت سال دفاع مقدّس، حضور ارتش چشمگیر بود... هم‌چنین ارتش در توانایی‌های داخلی خود تحول ایجاد کرد؛ هم تحول در سازمان‌دهی، هم تحول در تاکتیک‌های عملیاتی، هم تحول در ساخت و ساز، هم تحول در فکر و فرهنگ آحاد ارتشی» (بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری ارتش، ۰۸/۰۸/۱۳۹۸).

بنابراین با عنایت به مطالب فوق و اهمیت سازمان‌دهی نیروها، مقام معظم رهبری یک دیگر از شاخصه‌ها و مؤلفه‌های روحیه جهادی را سازمان‌دهی و «همه نیروها را در راه کار درست به میدان آوردن» قلمداد می‌نمایند (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در نهمین همایش ملی نخبگان فردا، ۲۲/۰۷/۱۳۹۴).

۵-۴: انجام کار برای رضای الهی

بدون تردید در منظومه تعلیم و معارف اسلامی، خلوص نیت و انجام امور در جهت رضای الهی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از آیات متعدّد قرآن چنین استفاده می‌شود که اخلاص، پایه دین و شالوده استوار و رکن مستحکم آن است. از باب نمونه خداوند در آیه ۵ سوره بینه چنین می‌فرماید: «وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ». به ایشان امری نشده است مگر اینکه خداوند را با خلوص نیت عبادت نمایند.

مفسران در ذیل آیه آورده‌اند که مراد از آیه، عبادت خالص خداوند است که نباید نیت دیگری با آن همراه شود؛ یعنی عبادت خالصی که به اطاعت خالص بیانجامد و چنین نباشد که ابتدا خدا را عبادت نموده و سپس از غیر خدا اطاعت نمایند (صادقی تهرانی، ۱۴۰۸، ج ۳۰، ص ۴۰۱؛ طبری، ۱۴۱۲، ج ۳۰، ص ۱۷۰).

همچنین در تفاسیر روایی در ذیل آیه «قُلْ كُلٌّ يَعْبُدُ عَلٰی شَاكِلَتِهِ» (اسراء/۸۴). بگو هرکس مطابق روش (و خلق و خوی) خویشتن عمل می‌کند، آمده است که در برخی از روایات، «شاکله» را به نیت تفسیر کرده‌اند. از باب نمونه مطابق روایتی، نیت برتر از عمل و حتی خود عمل قلمداد شده

است (فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۲۱۳؛ بحرانی، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۵۸۱).

مطابق نقلی دیگر از امام رضا(ع)، در روز جزا، نامه‌های اعمالی را نزد برخی از افراد می‌آورند و اعمال نیکی را به آنها نشان می‌دهند که آنها انجام نداده‌اند، این افراد عرض می‌کنند که خدایا خود بهتر می‌دانی که ما این کارها را انجام نداده‌ایم، خداوند در پاسخ می‌فرماید: «شما نیت انجام این کارها را داشتید و ما به جهت همین نیت، آن اعمال را در کارنامه اعمالتان قرار دادیم و به همین جهت پاداش انجام آن اعمال به شما تعلق گرفت» (قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۲۶؛ حویزی، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۲۱۴).

آیت‌الله مکارم شیرازی پس از ذکر اینکه در برخی از روایات از شاکله تفسیر به نیت شده است، چنین می‌نویسد: «این تفسیر، نکته نغزی در بردارد و آن اینکه نیت انسان که از اعتقادات وی نشئت می‌گیرد به عمل او شکل می‌دهد و اساساً خود نیت یک نوع شاکله یعنی امر مقیدکننده می‌باشد؛ لذا گاهی نیت را به خود عمل تفسیر فرموده و گاه آن را برتر از عمل شناخته‌اند، زیرا خط عمل منشعب از خط نیت می‌باشد» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۲۴۴).

افزون بر روایات تفسیری فوق، در دیگر روایات نیز بر نقش برجسته نیت در سعادت و شقاوت انسان‌ها تأکید فراوان شده است. از باب مثال در این زمینه از پیامبر گرامی اسلام(ص) منقول است: «خداوند در روز قیامت، مردم را براساس نیت‌هایشان محشور می‌کند» (برقی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۲۶۲). با عنایت به مطالب فوق می‌توان چنین اظهار داشت که در حقیقت، آنچه حشر و حیات ابدی انسان را تشکیل می‌دهد و او را به عالم ابدی وجودش منتقل می‌کند، همان چیزی است که در عالم دنیا نیت کرده است؛ لذا عملی مقبول درگاه حضرت حق تعالی است و انسان را به مقام قرب می‌رساند که با نیت صادق و به انگیزه قرب به خداوند انجام گیرد.

شایان ذکر است جایگاه نیت به قدری برجسته است که مطابق برخی از روایات عمل انسان، از همان لحظه نیت کردن شکل می‌گیرد و تأثیر وجودی آن، تحقق عینی پیدا می‌کند؛ گرچه در خارج، ظهور نداشته باشد و آن انگیزه فرصت نیابد به مرحله عمل برسد. مؤید این معنا نصیحت رسول اکرم(ص) به ابوذر(ع) است که فرمودند: «ای ابوذر، قصد کار نیک کن، اگرچه آن را انجام ندهی؛ تا از غافلان نوشته نشوی» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۵۶؛ ورام، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۵۱).

مسئله نیت در اندیشه مقام معظم رهبری نیز بسیار با اهمیت تلقی شده و یکی از ارکان روحیه جهادی

شمرده شده است. ایشان در جایی می‌فرمایند: «روحیه کار جهادی بدون توقُّع و بدون نام و نشان، بدون تظاهر، در کشور جهش ایجاد میکند. کاری که در مقابل تحسین و برای نشان دادن به این و آن و خود نشان دادن باشد، برکی ندارد. خود این کار بی توقُّع و کار جهادی، کشور را به راه می‌اندازد و پیش میرد (بیانات در دیدار بسیجیان، ۰۵/۰۹/۱۴۰۱).

معظم‌له همواره و در فرازهای متعدد، از اهمیت اخلاص سخن به میان آورده‌اند: «کارهایی را که دارید میکنید با نیت (برای) خدا انجام بدهید. کار نمایی - که مردم بدانند، مردم ببینند، مردم از ما تعریف کنند - کار را بی برکت می‌کند. بگویید پروردگارا! من برای اینکه رضای تو را جلب کنم، این کار را که خدمت به مردم باشد انجام می‌دهم» (بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۰۸/۰۶/۱۴۰۱).

ایشان در تبیین مکتب شهید سلیمانی نیز دو عنصر «صدق» و «اخلاص» را از برجسته‌ترین ویژگی‌های مکتب سردار شهید معرفی می‌نمایند: «اگر بخواهیم آن چیزی را که اسمش را می‌گذاریم «مکتب سلیمانی»، در یکی دو جمله کوتاه تبیین کنیم، باید بگوییم این مکتب عبارت است از «صدق» و «اخلاص». این دو کلمه در واقع عنوان و نماد و نمایه مکتب سلیمانی است» (بیانات در دیدار خانواده و ستاد سالگرد شهید سپهد حاج قاسم سلیمانی، ۱۱/۱۰/۱۴۰۰).

همچنین رهبر انقلاب وجود اخلاص در عمل را حلال همه مشکلات قلمداد می‌کنند: «یک نکته‌ی اساسی در اینجا وجود دارد که همه ما باید به آن توجه کنیم - بنده بیشتر از شما به توجه به این نکته احتیاج دارم؛ همه‌ی شما هم به اقتضای مسئولیت احتیاج دارید - و آن احساس تکلیف است؛ اخلاص نیت و عمل برای خداست. این اگر شد، همه مشکلات حل خواهد شد، همه‌ی راهها گشاده خواهد شد؛ این اگر شد، رحمت الهی و کمک الهی شامل حال خواهد شد» (بیانات در دیدار نمایندگان مجلس نهم، ۲۴/۰۳/۱۳۹۱).

معظم‌له بنیاد و شالوده اصلی کار جهادی و فعالیت بسیج را اخلاص دانسته و در این زمینه می‌فرمایند: «پایه اصلی کار بسیجی، اخلاص است. «گمنام»، از جمله تعبیرات امام است: «مکتب شاه‌دانا و شهیدان گمنام». گمنام یعنی دنبال نام و نشان نبودن. گفت: «در کیش ما تجرد عقلا تمام نیست/ در قید نام ماند اگر از نشان گذشت». برای خدا کار کردند، که این ناشی است از روحیه اعتماد به خداست؛

می‌دانیم که پیش‌خداوند متعال ضایع نمیشود. عین همین در فعالیت‌های اجتماعی است. شما یک حرکتی را انجام می‌دهید برای خدا، یک اقدامی را می‌کنید برای خدا، یک تصمیمی را می‌گیرید برای خدا، هیچ کس هم نمی‌فهمد؛ برای این تصمیم، پیش‌هیچکس هم تظاهر نمی‌کنید؛ این را خداوند متعال می‌فهمد، می‌داند، می‌نویسد» (بیانات در دیدار بسیجیان استان کرمانشاه، ۲۲/۰۷/۱۳۹۰).

لذا با توجه به نقش بی‌بدیل اخلاص در انجام امور، مقام معظم رهبری، یکی دیگر از مؤلفه‌های روحیه جهادی را «کار را برای خدا انجام دادن» و «کار را وظیفه‌ی خود دانستن» می‌داند (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در نهمین همایش ملی نخبگان فردا، ۲۲/۰۷/۱۳۹۴).

نتیجه‌گیری

مطابق آنچه گذشت، کلیدواژه «روحیه جهادی» در بیانات مقام معظم رهبری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ لذا کاوش پیرامون ابعاد و شاخصه‌های روحیه جهادی در آرای ایشان دارای اهمیت بسیار است. چه اینکه معظم‌له به منزله رهبر فرزانه جامعه، مدیریت کلان کشور را بر عهده داشته و پیاده‌سازی تعالیم راهبردی شریعت را مدنظر قرار می‌دهند. از دیگرسوی، نظر به اینکه معیار و مبنای تعیین شاخصه‌های جهادی از سوی ایشان به عنوان دین‌پژوهی حاذق، معارف اصیل و معتبر دینی می‌باشد، استخراج مبانی شرعی چنین مؤلفه‌ها و شاخصه‌هایی نیز اهمیت ویژه می‌یابد. پژوهش حاضر پس از تأمل و کاوش در آرای رهبری معظم انقلاب، پنج شاخصه و محور را برای روحیه جهادی در آرای ایشان مورد شناسایی قرار داد. یکی از اولین مؤلفه‌ها در این زمینه روحیه خودباوری است که در آموزه‌های دینی مورد تأکید قرار گرفته و در ارتقا و پیشرفت هر کشوری اهمیتی بسزا دارد. مقام معظم رهبری نیز با عنایت به آموزه‌های اصیل دینی، امت اسلامی و مؤمنان را به خودباوری و اعتماد به نفس فراخوانده و در این زمینه یکی از فاکتورهای روحیه جهادی را اعتقاد به اینکه «ما می‌توانیم» بر شمرده‌اند. ملاک دیگر در این زمینه اعتماد به جوانان است که مطابق اندیشه معظم‌له، اگر شور و هیجان این دوره از زندگی، با شعور و آگاهی دینی و سلاح توکل و ایمان به خداوند متعال همراه شود، خوشبختی و سعادت جامعه از این رهگذر قابل تأمین خواهد بود. شاخص دیگر در روحیه جهادی کار و تلاش جهادی و بی‌وقفه است که با مراجعه به بیانات مقام معظم رهبری

مشاهده می‌شود که اهتمام به مسئله تلاش و کوشش، به عنوان یکی از لوازم و ضرورت‌های بسیار مهم در چشم‌انداز توسعه و تعالی کشور، به کرات مورد توجه ایشان بوده است. سازماندهی نیروها دیگر فاکتور روحیه جهادی محسوب می‌شود که معظم‌له با تأسی به آموزه‌های دینی معتقدند هنگامی که سازمان‌دهی اصولی در یک مجموعه برقرار باشد، آن مجموعه خواهد توانست طعم پیروزی و موفقیت را بچشد و در این زمینه کیفیت بر کمیت غلبه دارد. سرانجام ایشان یکی دیگر از کلیدی‌ترین شاخصه‌های روحیه جهادی را خلوص نیت معرفی می‌کنند که در آموزه‌های دینی نیز مورد تأکید فراوان بوده و از این رهگذر مسئله نیت در اندیشه ایشان نیز بسیار با اهمیت تلقی شده و یکی از ارکان روحیه جهادی شمرده شده است. نکته‌ای که در انتها بیان آن ضروری بنظر می‌رسد این است که نسل جوان و انقلابی و بلکه همه مدیران کشور در تمامی سطوح، می‌توانند و بلکه می‌بایست با درنظر گرفتن شاخصه‌های مزبور و تمسک به آرای گرانسنگ رهبری معظم انقلاب، به بهینه‌سازی خدمات انقلابی پرداخته و از این رهگذر موجبات رشد و شکوفایی همه‌جانبه کشور را تضمین نمایند.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه‌الله، شرح نهج البلاغه، انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی (ره)، قم، اول، ۱۴۰۴ق.

ابن اثیر، علی بن محمد، أسد الغابۀ فی معرفۀ الصحابۀ، دارالفکر، بیروت، ۱۴۰۹ق.

ابن عاشور، محمداطاهر، تفسیر التحریر و التنویر المعروف بتفسیر ابن عاشور، مؤسسۀ التاریخ العربی، بیروت، ۱۴۲۰ق.

ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دارالفکر، سوم، ۱۴۱۴ق.

ابن بابویه، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ق.

احمدی، اسماعیل، روحیه جهادی، ویژگی‌ها و شاخصه‌ها، روزنامه کیهان، مورخه ۱۳۹۳/۳/۲۷.

آلوسی، محمود بن عبدالله، روح المعانی، دار الکتب العلمیۀ، منشورات محمد علی بیضون، بیروت، اول، ۱۴۱۵ق.

بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، البرهان فی تفسیر القرآن، مؤسسۀ البعثۀ، مرکز الطباعة و النشر، قم، اول، ۱۴۱۵ق.

برقی، احمد بن محمد، المحاسن، دار الکتب الاسلامیۀ، قم، ۱۳۷۱ق.

پورمحمدآبادی، صدرا، تحلیل نقش روحیه جهادی در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی در گفتمان مقام معظم رهبری (با محوریت بیانیه گام دوم)، پژوهش و مطالعات علوم اسلامی، سال سوم، شماره ۲۱، بهار ۱۴۰۰ش.

جوادی آملی، عبدالله، کرامت در قرآن، مرکز نشر فرهنگی رجاء، تهران، اول، ۱۳۶۶ش.

حرّعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعۀ، قم، مؤسسۀ آل‌البتی (علیهم السلام)، اول، ۱۴۰۹ق.

حلبی، علی بن ابراهیم، السیرة الحلبیة، دارالکتب العلمیۀ، منشورات محمد علی بیضون، بیروت، ۱۴۲۷ق.

حویزی، عبد علی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، اسماعیلیان، قم، ۱۴۱۵ق.

- دی آنجلیس، باربارا، اعتماد به نفس، نسل نواندیش، چهارم، ۱۳۸۴ش.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی، تفسیر قرآن مهر، قم، انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷ش.
- رضائیان، علی، مبانی سازمان و مدیریت، انتشارات سمت، ۱۳۸۶ش.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی، مسالک الأفهام، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۳ق.
- صادقی تهرانی، محمد، الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه، تهران، فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۸ق.
- طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ۲۰ جلد، مؤسسه الأعلمی، بیروت، دوم، ۱۳۹۰ق.
- طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج علی اهل اللجاج، نشر المرتضی، مشهد مقدس، ۱۴۰۳ق.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، دارالمعرفه، بیروت، ۱۴۰۸ق.
- طبری، محمد بن جریر، جامع البیان فی تفسیر القرآن، دارالمعرفه، بیروت، ۱۴۱۲ق.
- طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الأحکام، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق.
- علامه حلی، حسن بن یوسف، تذکره الفقهاء، قم، مؤسسه آل‌البتیت، ۱۴۱۴ق.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، قم، نشر هجرت، دوم، ۱۴۱۰ق.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، الصافی فی تفسیر القرآن، مکتبه الصدر، تهران، ۱۴۱۵ق.
- قرائتی، محسن، تفسیر نور، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران، ۱۳۸۸ش.
- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر علی بن ابراهیم قمی، دارالکتاب، قم، ۱۴۰۴ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ۸ جلد، دارالکتب الإسلامیه، تهران، چهارم، ۱۴۰۷ق.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الأنوار، دار إحياء التراث العربی، بیروت، ۱۳۶۸ش.
- محمدی فاتح، اصغر، نقش روحیه جهادی در واسطه‌گری دانش: مطالعه یکی از مراکز ساخت تجهیزات نظامی، دوره ۱۶، شماره ۵۲، تابستان ۱۳۹۹ش.
- مراغی، احمدمصطفی، تفسیر المراغی، دارالفکر، بیروت، بی‌تا.
- مغنیه، محمدجواد، تفسیر الکاشف، دارالکتب الإسلامیه، تهران، ۱۴۲۴ق.
- مفید، محمد بن محمد، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، المؤتمر العالمی لأئمة الشیخ المفید، قم، ۱۴۱۳ق.

مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمؤمنین(ع)، با همکاری گروهی از فضلا و حوزویان، دارالکتب الاسلامیه، تهران، اول، ۱۳۸۶ش.

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۴ش.

مهری، محمدحسن، بررسی مدیریت منابع انسانی با روحیه جهادی و ایثارگری در فرایند رشد و توسعه کشور، شاهد اندیشه، دوره ۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۱ش.

میرمحمدی و همکاران، نقش معنویت و روحیه جهادی در حوزه سیاست و اجتماع، پژوهشنامه تاریخ سیاست و رسانه، سال سوم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۹ش.

ورام، مسعود بن عیسی، تنبیه الخواطر و نزهة النواظر، بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد، ۱۳۶۹ش.